"Bijela knjiga" u kontekstu svoga vremena

Erhatić, Dražen

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University North / Sveučilište Sjever**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:122:025507

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**

Repository / Repozitorij:

University North Digital Repository

Sveučilište
Sjever

Završni rad br. 207/NOV/2021.

Bijela knjiga u kontekstu svog vremena

Dražen Erhatić,

Koprivnica, rujan 2021. godine

Sveučilište Sjever

Odjel za Novinarstvo

Završni rad br. 207/NOV/2021.

Bijela knjiga u kontekstu svog vremena

Student

Dražen Erhatić

Mentorica

Magdalena Najbar-Agičić, izv. prof. dr. sc.

Koprivnica, rujan 2021. godine

UNIVERSITY NORTH

Prijava završnog rada

Definiranje teme završnog rada i povjerenstva

ODJEL Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo

STUDIJ preddiplomski sveu ilišni studij Novinarstvo

PRISTUPNIK Dražen Erhatić | JMBAG 1329/336

DATUM 2. 9. 2021. | KOLEGIJ Povijest novinarstva

NASLOV RADA "Bijela knjiga" u kontekstu svoga vremena

NASLOV RADA NA ENGL. JEZIKU "The White Book" in the context of its time

MENTOR Magdalena Najbar-Agičić | ZVANJE izvanredni profesor

ČLANOVI POVJERENSTVA

1. izv. prof. dr. sc. Goran Vojkovi , predsjednik
2. izv, prof. dr. sc. Petar Kure i , lan
3. izv. prof. dr. sc. Magdalena Najbar-Agičić, mentorica
4. doc. dr. sc. Željko Krušelj, zamjenski član
5.

Zadatak završnog rada

BROJ 207_NOV_2021

OPIS

U ovom radu nastoji se prikazati stanje novinarstva u socijalisti koj Hrvatskoj tijekom 1980-ih s fokusom na povijesni dokument nazvan "Bijela knjiga". U prvom se poglavlju obra uje povijesno razdoblje u kojem je nastala "Bijela knjiga" te zbivanja tog vremena i razdoblje koje mu je prethodilo. U nastavku opisuje se sadržaj "Bijele knjige" te donosi se osvrt današnjih i tadašnjih novinara na osamdesete godine i na "Bijelu knjigu" te njihova iskustva. Najvažniji istraživa ki zadatak ovoga rada je analiza "Bijele knjige" te pokušaj njezine prezentacije u kontekstu društvenih i kulturnih doga aja u socijalisti koj Jugoslaviji.

Radom se nastoji odgovoriti na sljede a pitanja:
- U kojim se okolnostima nalazi hrvatsko novinstvo u vrijeme socijalisti ke Hrvatske?
- Što je "Bijela knjiga" i u kojim okolnostima nastaje?
- Koja su se djela i pisci našli u "Bijeloj knjizi"?
- Kako je "Bijela knjiga" doprinijela napetosti izme u SK Hrvatske i SK Srbije?
- Koja su mišljenja povjesni ara i novinara o "Bijeloj knjizi"?

ZADATAK URUČEN 2.9.2021 | POTPIS MENTORA M. Najbar-Agičić

SVEUČILIŠTE SJEVER

SVEUČILIŠTE SJEVER UNIVERSITY NORTH

Predgovor

Temu za završni rad htio sam povezati s jednim razdobljem hrvatske povijesti koji me posebno zanima. *Bijela knjiga* bila je odraz stanja u hrvatskom društvu, a napose u oblasti kulture i informiranja. Radi se o razdoblju kasnog socijalizma i krizi SFRJ u 1980-ima. Kroz temu o *Bijeloj knjizi* povezao sam svoje interese prema novinarstvu i prema povijesti koja me oduvijek zanimala. U razdoblju hrvatske povijesti osamdesetih godina vršio se pritisak i na novinarstvo i javnu riječ što je bio jedan od načina održavanja ideologije komunizma i spašavanja bratstva i jedinstva. Štoviše, sve su se jače osjećale međunacionalne napetosti. Cijela ta društvena „klima“ rezultirala je nastankom *Bijele knjige odnosno* analizom pojava u društvu početkom osamdesetih godina koju je sastavila tadašnja politička vlast.

Tema *Bijele knjige* mi je zanimljiva jer smatram da nisu svi upućeni u njen sadržaj. Jugoslavija se tada predstavljala kao demokratska zemlja, a *Bijela knjiga* bila je još jedan pokušaj represije na određen broj ljudi i da se zaustave promjene koje su se događale u tadašnjem jugoslavenskom društvu. Pisana riječ se u komunističkoj Jugoslaviji izrazito cijenila jer se smatralo da je bila od velikog značenja u idejnoj borbi. Pokušalo se kontrolirati, od izgovorenih riječi na ulici pa sve do knjiga i enciklopedija.

Zahvalio bih se posebno svojoj mentorici Magdaleni Najbar Agičić koja mi je puno pomogla prilikom pisanja završnog rada usmjeravajući me u odabiru literature i samom pristupanju temi.

Sažetak

U ovom se završnom radu govori o povijesnom razdoblju osamdesetih godina dvadesetog stoljeća s posebnim naglaskom na novinarstvo tog doba i odnos prema njemu te o nastanku *Bijele knjige* i o njenom odjeku u javnosti tada, ali i s današnjim osvrtom na to razdoblje.

U prvom poglavlju prikazano je povijesno razdoblje o kojem se radi te zbivanja tog vremena i razdoblje koje mu je prethodilo, a u sljedećim poglavljima zbivanja u novinarstvu tog doba. Posebno se govori o pojavi *Bijele knjige* te o njezinom značenju. Analizira se o čemu je ona zapravo govorila, odnosno što je sve bilo u njoj navedeno kao „neprihvatljivo“. U posljednjem poglavlju donosi se osvrt današnjih i tadašnjih novinara na osamdesete godine i na *Bijelu knjigu* te usporedba nekih historiografskih interpretacija tog dokumenta.

Najvažniji istraživački zadatak ovoga rada je proučavanje *Bijele knjige*, te pokušaj njezine prezentacije u kontekstu društvenih i kulturnih događaja u Jugoslaviji.

Ključne riječi: *Bijela knjiga, kriza u Jugoslaviji 1980-tih, novinarstvo 80-tih godina, represija, progoni*

Summary

This final paper discusses the historical period of the 1980s with special emphasis on journalism of that time and the attitude towards it, as well as the creation of *The White Book* and its public impact then, but also with today's review of that period.

The first chapter presents the historical period in question, the events of that time, the period that preceded it, and the following chapters showing the events in journalism of that time. There is a focus on the appearance of *The White Book* and its meaning. There is analysis about what it was actually about, that is, what was deemed as "unacceptable". The last chapter provides an overview of the thoughts of today's journalists and journalists of the past on 1980s and *The White Book*, as well as a camparison of some historical interpretations of thies document.

The most important research task of this paper is the study of *The White Book*, and to present it in the context of social and cultural events in Yugoslavia.

Keywords: *The White Book, the crisis in Yugoslavia in the 1980s, journalism in the 80s, repression, persecution*

SADRŽAJ

1. Uvod 1
2. Povijesno razdoblje u kojem je nastala *Bijela knjiga* 2
3. Novinarstvo tog doba 4
   3.1. Hrvatsko novinarstvo u posljednjem desetljeću Titove Jugoslavije 6
   3.2. Novi dokumenti Vijeća Europe i UNESCO-a o slobodi medija 9
4. *Bijela knjiga* 10
   4.1. Sporni naslovi, citati i sadržaji u *Bijeloj knjizi* 17
   4.2. *Bijela knjiga* i savjetovanje o idejnoj borbi 18
5. Osvrt današnjih novinara i povjesničara na novinarstvo osamdesetih godina 20
6. Zaključak 23
7. Literatura 25

1. Uvod

U ovom završnom radu riječ je o dokumentu koji je 1984. naručio Centar za informaciju i propagandu CK SKH, a iza toga je stajao tadašnji član Predsjedništva CK SKH Stipe Šuvar. Dokument se u originalu zvao „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke".

Dokument nazvan *Bijela knjiga* završen je 21. ožujka 1984. Stipe Šuvar je kasnije izjavio da je dokument dobio naziv *Bijela knjiga* jer su njegove šapirografirane korice bile bijele boje. Bio je namijenjen članovima Komisije za idejna pitanja i informiranje CK SKH , nekolicini članova CK SKJ i CK SKH, književnicima, dramskim i filmskim umjetnicima, kritičarima, te glavnim i odgovornim urednicima dnevnih i tjednih informativno-političkih glasila. Kao dokument svoga *Bijela knjiga* vremena privlačila je ponešto pažnje i u današnje vrijeme, a doživjela je i suvremeno izdanje kao povijesni izvor.

O *Bijeloj knjizi* pisali su mnogi povjesničari. Godine 1986. Dušan Bilandžć u knjizi *Jugoslavija poslije Tita* napisao je osvrt na *Bijelu knjigu* te je kao dugogodišnji društveno-politički djelatnik jasno opisao politički kontekst koji je doveo do *Bijele knjige*. U osvrtu na historiografiju i stanje u znanosti i kulturi u 80-ima Ivo Banac se dotakao *Bijele knjige* uz komentar da su srpski intelektualci bili odvažniji u odnosu na hrvatske. Dejan Jović Bijelu knjigu smatrao je miješanjem u unutarnja pitanja drugih republika, posebno Srbije. U izdanju *Večernjeg lista* 2010. godine objavljena je *Bijela knjiga* Stipe Šuvara koja sadrži 287 stranica. Predgovor je napisao Zvonimir Despot, a uvod dr.sc. Ivica Lučić. Kada je *Bijela knjiga* izašla u Zagrebu i Beogradu, ponovo je izazvala veliki interes javnosti. Povjesničar književnosti Krešimir Bagić istaknuo je da je tadašnja vlast kroz *Bijelu knjigu* htjela spriječiti prodor opozicijskih mišljenja u javnost te nadzirati javni dijalog i kažnjavati zbog toga. O njoj su govorili i Branko Puharić i Hrvoje Klasić i mnogi drugi. U posljednje vrijeme temom *Bijele knjige* pozabavio se Davor Marijan u članku objavljenom u *Časopisu za suvremenu povijest*.

2. Povijesno razdoblje u kojem je nastala *Bijela knjiga*

Prekretnica koja je označila početak krize u Jugoslaviji, koja je već prije pokazivala svoje naznake, bila je 4. svibnja 1980. kada je u 88-godini umro Josip Broz Tito. Za njegova života, autoritet u javnosti mu je bio neosporan, a i većina građana ga je doživljavala kao „vladara" kojeg su poštivali, ali i bojali ga se. Tome je pridonio i njegov kraljevski stil života. Titova je smrt simbolički označila i smjenu generacija jer kadrovi iz ratnih i poratnih godina odlaze, a vrijednosti koje su oni zastupali pomalo blijede. Mladi sve više dovode u pitanje kult narodnooslobodilačke borbe te idealiziranje partizanske strane u ratu.[1] Titovom smrću poljuljani su temelji Jugoslavije, zajedništvo republika i samoupravni socijalizam uz kojeg se sve više vežu određene negativne kritike, a jačao je i nacionalizam i međunacionalna netrpeljivost.

Poslije Titove smrti odnosi između republičkih vlasti postajali su sve konfliktniji. Unutar republičkih rukovodstava pojavljivali su se frakcijski sukobi zbog nacionalnih interesa, ali je u pozadini bilo i pitanje očuvanja samoupravnih ideala. Najbolji primjer toga bile su situacije u Hrvatskoj i Sloveniji, o kojima je najviše i ovisila jugoslavenska opstojnost, a time bi se sve prenijelo i na Bosnu i Hercegovinu što bi otvorilo stare nacionalne netrpeljivosti. Svoj veliki udio u tome imala je i Slovenija jer je gledala samo vlastite inerese. U dvije najveće republike dolazi do sukobljavanja partijskih elita što je još dodatno uzdrmalo jugoslavensku federaciju. Nakon odlaska Vladimira Bakarića koji je četrdeset godina kontrolirao stanje u republici njegovi nasljednici nisu se mogli dogovoriti koji put odabrati. Unutar partijskog vrha dolazi do niza skandala s kojima je bila upoznata i javnost, a vremenom su se izdvojile dvije linije, dogmatska koju je predstavljao Stipe Šuvar i reformska s Mikom Špiljkom. Stipe Šuvar je zagovarao stare partijske kadrove koji su bili kompromitirani slamanjem proljećara, a dobio je i podršku dijela omladinskog rukovodstva. Mika Špiljak je realnije sagledavao međunarodne političke i gospodarske trendove koji su bili nepovoljni za komunistički režim, a bio je i svjesniji vraćanja srbijanske politike na velikonacionalne pozicije.[2]

U Jugoslaviji se osamdesetih godina produbljivala ekonomska i politička kriza te je socijalistička ideologija počela gubiti na uvjerljivosti. Savezu komunista ugled je bio narušen, a i

[1] Steindorf, Ludwig. 2006. *Povijest Hrvatske od srednjeg vijeka do danas*. Naklada Jesenski Turk - Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb. str. 207.
[2] Krušelj, Željko. 2015. *Igraonica za odrasle: Polet 1976.-1990*. Adamić - Novi list. Rijeka. str. 21-22.

cijeli državni i društveni ustroj se pomalo mijenjao. U takvoj situaciji rasle su napetosti i sukobi između republika. Sve važne odluke na saveznoj razini donosile su se suglasnošću republičkih delegacija, a one su se tijekom osamdesetih rijetko mogle usuglasiti iako su svi sudionici pripadali jednoj partiji.[3]

Povjesničar Ivo Goldstein navodi: „Ugledni ekonomist Marijan Korošić (1929-19899) tražio je u drugoj polovini osamdesetih da se ekonomsko i političko stanje u zemlji promatra ʿu kontekstu svjetskih promjena kojima se i mi moramo prilagoditiʾ. Upozoravao je i da ideologija, ʿako je zastarjela, neće transformirati, već konzervirati društvoʾ. Kao recept za izlazak iz krize nudio je ʿpoštivanje zakonitosti i obavezaʾ“. [4]

[3] Goldstein, Ivo. 2003. *Hrvatska povijest*. Novi Liber. Zagreb. str. 596 (preuzeti podaci).
[4] Isto, str. 599.

3. Novinarstvo u socijalističkoj Hrvatskoj

Prema Magdaleni Najbar-Agičić jedan od osnovnih elemenata komunističke vlasti bila je kontrola javnih medija pa to nije zaobišlo niti Hrvatsku i Jugoslaviju u cjelini. Partija je od početka nastojala ukinuti neovisne medije i uspostavila je dominaciju samo onih medija koji su niknuli iz partizanskih redova. U novim političkim okolnostima novinari su trebali biti „vojnici partije". Shvaćala se velika važnost medija kojim su mogli oblikovati stavove javnosti te su izgrađivali i organizirali kadar redakacije i stvarali izdavačke planove i organizirali štampanje, a sve u duhu razvoja „socijalističkog čovjeka". Također se vodila briga i o radiju, filmu, te ostalim kulturnim i propagandnim sredstvima informiranja.[5]

S određenim novim ograničenjima u narednim desetljećima, Jugoslavija je i dalje bila otvorena prema Zapadu, dostupan joj je bio zapadni tisak, slušale su se radiopostaje i gledale TV postaje. Tako su iskustva zapadnoga novinarstva i dalje prodirala u hrvatske medije. Odredba o ljudskim pravima, utemeljena na Helsinškom dokumentu 1975. koji je potpisala i Jugoslavija, stavila je slobodu izražavanja i medija na prvo mjesto. U praksi se to nije provodilo, iako je potpis stajao na dokumentu i prihvaćeno je, ali se represija ipak nastavila prema onima koji su se pozivali na te dokumente. Disidentstvo se razvijalo u Jugoslaviji kao i u drugim zemljama jednostranačkoga komunističkog sustava kao najviši oblik rodoljublja i odgovornosti za slobodu pojedinca i zajednice. U Hrvatskoj je bilo povezano s nacionalnim položajem Hrvatske u Jugoslaviji te sa stanjem demokracije i ljudskih prava. [6]

Nova generacija hrvatskih novinara pratila je raspad autoritarnoga komunističkog sustava koji je ugušio hrvatsko novinarstvo nakon Karađorđeva. Ukazala im se povijesna prilika da mogu pridonijeti raspadu tog sustava i uspostavi demokratskoga društva u Hrvatskoj, u kojem će moći realizirati slobodu riječi i očekivanu slobodu medija, ali im je ta zbilja bila još daleko od očekivanja. Novinarstvo, tisak, radio i televizija bili su pod još čvršćim nadzorom jer se očekivala pojačana aktivnost unutarnjih vanjskih neprijatelja na destabilizaciji Jugoslavije i sustava koji je Tito stvorio.

---

[5] Najbar-Agičić, Magdalena. 2017. Agitprop među novinarima: Uspostava komunističke vlasti i nadzor nad medijima. U: Duda,I. : *Stvaranje socijalističkog čovjeka: Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile. Zagreb – Pula. Str. 177-199.

[6] Novak, Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb. str. 778-880.

Prema Božidaru Novaku kad se danas čitaju kompleti novina, dokumenti političkoga sustava kojem je na čelu bio Savez komunista, dokumenti državnih organa, Saveza parlamenta i Sabora te informacije sudstva, tužiteljstva te onih iz struktura JA i službi sigurnosti, može se dobiti uvid koliko je taj sustav bio opsežan i umrežen. „Izgledao je ovako: Na čelu sustava stajao je Savez komunista koji je putem partijskih organizacija u redakcijama i medijskim kućama svakodnevno i budno motrio i analizirao kako se ostvaruje opća partijska politika i poduzimao konkretne mjere. U tom sustavu djelovale su i organizacije Socijalističkog saveza i omladine, organizacija boraca NOB-a, koja je najbudnije pratila da novinstvo ne bi skrenulo s pravog puta. Na svaki pokušaj 'skretanja' veoma bi brzo reagirali, posebice ako bi se radilo o oživljavanju ideja Hrvatskog proljeća, maspoka i hrvatskog 'nacionalizma'. Brinuli su se da nad glavama svih javnih djelatnika stalno visi Damoklov mač 1971. i osuda u Karđorđevu potkraj te godine. Represija je bila ozakonjena u nekoliko zakona. Ponajprije Kaznenom, zatim u Zakonu o sprečavanju zloupotreba slobode informiranja i Zakona o informiranju. Većina zakonskih kazni izrečena je, po čl. 133 KZ za neprijateljsku propagandu, zapravo zbog delikta misli. Represivni sustav provodila su javna tužiteljstva, sudstvo, unutarnji poslovi i politička policija. Ministri unutarnjih poslova stalno su izvješćivali Sabor o sigurnosnom stanju, posebno o djelovanju s ‘pozicija nacionalizma’ i ‘kleronacionalizma’. Informirali su koliko je takvih uhićeno i procesuirano. Sigurnosni sustav bio je temeljito izgrađen. Na vrhu su bili UDB-a i KOS. Uz njih djelovao je i sustav općenarodne obrane i društvene samozaštite koji je imao svoja tijela u svim društvenim strukturama i političkim organizacijama od vrha do dna društva. U novinskim poduzećima i medijskim ustanovama ovi su komiteti (ONO i DSZ) pratili, izvještavali o radu redakcija i predlagali mjere prema potrebi. Postojao je razrađen sustav ‘crnih lista’ i institut za moralno-političku podobnost koji je slao nepodobne na ‘crne liste’ ili je onemogućavao da na važna mjesta dođu politički nepodobni. Posebnu je ulogu igrala Jugoslavenska armija koja je bila sve aktivnija u upravljanju Jugoslavijom. Političke uprave JA analizirale su pisanje medija, posebice o JA i opasnostima od nacionalizma, osobito u Hrvatskoj, Sloveniji i Kosovu. Ovaj sustav bio je najdjelotvorniji u međusobnoj sprezi. Stane Dolanc, neko vrijeme ministar unutarnjih poslova Jugoslavije, izjavit će nakon demokratskih promjena kako su sve političke organizacije djelovale na osnovi dokumenata policije. Čak su i omladinska rukovodstva prije obračuna s neposlušnim članovima /tu su poglavito bili navijači đaci, studenti, omladinske redakcije i novinari) od ministarstva i UDB-e tražili informacije za političko razračunavanje. Ova je sprega uključivala policijsko praćenje i prisluškivanje urednika i novinara.

Svatko tko je došao na važno uredničko mjesto bio je kontroliran, svaki novinar koji je dolazio u vezu s disidentskim ili politički osuđenim osobama ili s Katoličkom crkvom, bio je nadziran. Oni koji su upravljali ovim sustavom nisu se uvijek ni trudili da sakriju svoj rad. I to je bio dio javne represije. 'Radikalni istomišljenici' – provokatori bili su veoma važni u tom sustavu. U ovom sustavu djelovali su i vodeći beogradski listovi i njihovi dopisnici u Hrvatskoj. Budno su pratili da u Hrvatskoj ne ožive 'poražene snage' 1971. Na velika su zvona dizali svaki 'nacionalistički eksces' i pratili kako se hrvatski političari odnose prema tim pojavama. Odlučno su podupirali sve radikalne političare koji su u Hrvatskoj živjeli od borbe protiv nacionalizma i progona nacionalista."[7]

3.1. Hrvatsko novinarstvo u posljednjem desetljeću Titove Jugoslavije

Generacija hrvatskih novinara, osjetila je negativne posljedice svog angažmana kada se suprotstavljala vlasti pa su počele prevladavati nove teme kao što su: miroljubiva koegzistencija među suprotstavljenim svjetskim blokovima, demokracija i ljudska prava. Hrvatski novinari okrenuli su se novim izazovima jer su oslanjajući se na prijašnja iskustva političkih sukoba znali da ovakvi sustavi nisu održivi. Svojim odgovornim ponašanjem spram novinarske profesije koju obnašaju stjecali su znatan utjecaj u hrvatskom novinarstvu.

Magdalena Najbar Agičić u svojoj knjizi naglašava da su se i na Jugoslaviju odrazile promjene koje su se zbivale u svijetu, a paralelno su se događale i pojave koje su uzrokovale i njen raspad. U javnosti su se mogli čuti i oprbeni glasovi, a u Hrvatskoj su izašli iz dva kruga opozicije: povezane s „maspokom", još iz vremena Hrvatskog proljeća i druga povezana s nasljeđem hrvatskog nacionalizma. U Hrvatskoj su omladinski listovi i *Radio 101* predstavljali sve veću opasnost za vlast. Naznake liberalizacije osjetile su se i u novinarstvu.[8] Pogled na novinarstvo svog doba nisu crpili samo iz prošlosti, već i iz svijeta koji ih je okruživao. Nedemokratskom režimu uvijek mora doći kraj, pogotovo kada pokazuje nedjelotvornost u upravljanju zemljom, a posebno u rješavanju nastalih društvenih poteškoća, posebno gospodarskih. Novinari su se na slabostima

[7] Novak, Božidar, str. 886-887.

[8] Najbar-Agičić, Magdalena. 2015. *Povijest novinarstva: kratki pregled*. Ibis grafika – Sveučilište Sjever. Zagreb – Koprivnica. str. 187-189.

sustava učili kako se opirati represiji i manipuliranju, a premda nisu osjetili punu slobodu, očito su znali što je to nesloboda.

Božidar Novak u svojoj knjizi naglašava da se svaki totalitarizam na kraju iscrpi i pokazuje nedjelotvornost u upravljanju zemljom i u rješavanju nastalih društvenih teškoća, posebice gospodarskih. Dogodilo se to i nakon Hrvatskog proljeća. Novinari će opet na slabostima sustava naučiti kako se opirati mehanizmima manipuliranja i represije. Naime, iako se uvijek i ne zna što je to puna sloboda, zna se zasigurno što je nesloboda. Arsenal represija autoritativnih društava nije bezgraničan, novinari ga brzo „pročitaju" i nauče se „ probijati" kroz njega, iako ne uvijek bez žrtava.[9]

Zemlja nije bila stabilizirana, gospodarstvo je propadalo, a životni standard je bio jako loš. Nezadovoljstvo građana je sve više dolazilo do izražaja. Titov jednostranački i autoritativni sustav vidio je izlaz jedino u vraćanju na tradicionalne oblike represije, a izlaz se tražio bijegom u prošlost pa i u okrilje SSSR-a i Brežnjeva. Moć svog položaja nisu više mogli održavati borbom protiv hrvatskog nacionalizma.

Kako bi se opravdali i uvjerili vodeće državnike Zapada i zbunili neupućenu i uplašenu našu javnost, obrazlagali su novu politiku borbom protiv hrvatskoga nacionalizma. Političke promjene i represija koju su primjenjivali bio je u stvari strah od reformi širenja građanskih sloboda, pogotovo slobode izražavanja i novinarstva, a sve je to bilo u cilju što dužeg ostanka na vlasti. Sustav se sada održavao u novoj ideologizaciji i boljševizaciji. Intenziviran je ideološko-politički rad i pojačano se studirao marksizam. Poticala se borba protiv neprijatelja, a sustav se održavao u toj borbi, a cilj je bio sustav kontrole protoka informacija i nadziranje medija.[10]

Medijski sustav u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji bio je reguliran nizom zakona. Sabor Socijalističke Republike Hrvatske donio je Zakon o javnom informiranju na zasjedanjima saborskih vijeća potkraj veljače 1982. Tako se ostvarila ideja iz vremena Hrvatskog proljeća da se područje javnoga informiranja prenese iz federalne u republičku nadležnost što je omogućilo veću

[9] Novak, Božidar, str. 778.
[10] Isto, str. 879.

slobodu medija i protoka informacija. Nažalost, ovaj zakon su donijeli da bi te slobode ograničavali.

Zakon je savjetodavnoj službi medija dao najveće ovlasti u uređivanju i kadrovskim rješenjima. To je bila prva razina dirigiranja informativnim procesom, a druga razina ograničavanja slobode informiranja i novinstva bio je Zakon o sprečavanju zloupotreba u procesu javnog informiranja. Prijedlog tog Zakona odmah se pojavio nakon Karađorđeva i bio usvojen 1973. (novi 1976.), a predviđao je stroge kazne. Zakon od kojeg su najviše strepili novinari i oni koji su drugačije mislili i to javno izražavali, bio je Kazneni zakon SFRJ i Hrvatske. Ti zakoni su se stalno nadopunjavali, ali su uvijek u sebi sadržavali teške zatvorske kazne za kršenja. U primjeni su najviše bili članci-optužbe za uznemiravanje javnosti, neprijateljsku propagandu i uvredu najviših državnih predstavnika i ustanova.[11]

Ovako je to bilo definirano u zakonima i propisima:

„Članak 133. Kaznenog zakonika precizira: tko natpisom, letkom, crtežom, govorom ili na drugi način poziva ili podstrekava na obaranje vlasti i protuustavnu promjenu socijalističkog samoupravnog uređenja, radi na razbijanju bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti, poziva na svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti ili njihovih izvršnih organa, podstrekava na otpor prema odlukama nadležnih organa vlasti i samoupravljanja koja su od značenja za zaštitu i razvoj socijalističkih društvenih odnosa, sigurnosti zemlje ili zlonamjerno i neistinito prikazuje društveno-političke prilike u zemlji, KAZNIT ĆE SE ZATVOROM OD JEDNE DO DESET GODINA.“[12]

[11] Novak, Božidar, str. 880.-882.

[12] Isto, str. 887.

3.3. Novi dokumenti Vijeća Europe i UNESCO-a o slobodi medija

Politički vrh Jugoslavije i Hrvatske nije uvažavao potpisane međunarodne dokumente Ujedinjenih naroda o slobodi medija i izražavanja, a one Vijeća Europe u potpunosti nije provodio. Takvo ponašanje nije moglo spriječiti da ti dokumenti dospiju do hrvatskih novinara i u hrvatsku javnost te da budu poticaj skupinama u Hrvatskoj koje su promicale slobodu izražavanja i novinarstva.

Najvažniji dokument Vijeća Europe nakon usvajanja prvoga hrvatskog Zakona o javnom informiranju bila je „Deklaracija o slobodi izražavanja i informiranja“, a usvojena je na 70. zasjedanju Komiteta ministara Vijeća Europe 29. travnja 1982. godine. U „Deklaraciji" zemlje članice Vijeća Europe pozivaju države da se brinu o tim slobodama kako se one ne bi kršile i upućuju ih na usvajanje takve politike informiranja koja će poticati raznovrsnost sredstava priopćavanja i pluralitet izvora informiranja.

Zalaže se za slobodu protoka i širenje informacija preko granica i za poštivanje prava svake osobe za prikupljanja i širenje informacija, bez obzira na granice. Naglašava se potreba uklanjanja svake cenzure, svojevoljne kontrole i prisile prema sudionicima u procesu informiranja.[13]

[13] Novak, Božidar, str. 883-885.

4. Bijela knjiga

Bijela knjiga je uobičajeni naziv za internu analizu SK Hrvatske u kojoj su sabrane antisistemske pojave iz javnoga prostora od 1982. do 1984., najvećim dijelom iz Srbije, a koje su bile u suprotnosti s politikom SK Jugoslavije. Ona je bila rezultat provedbe zaključaka CK SKJ u Hrvatskoj, ali i u većem dijelu republika i autonomnih pokrajina. U Srbiji su to provodili djelomično iz razloga da se ne sukobljavaju s kritičarima komunizma jer su političkom vrhu u Srbiji služili za promjenu političkog sustava. Analiza je predstavljala uvod u Savjetovanje kulturnih stvaralaca koje je bilo održano 23. svibnja 1984. u Zagrebu. Izazvala je razmimoilaženje između komunista Hrvatske i Srbije te potaknula polemike u medijima.[14]

Cilj je bio obračunati se s neistomišljenicima: raznim anarholiberalima, odnosno „jatom slobodnih mislilaca koji etiketiraju, denunciraju, blate ne samo pojedince koji im nisu po volji, već i savez komunista, rukovodstva, političare, poredak i režim“ – iznio je uvodničar na savjetovanju. O savjetovanju javnost su izvijestili hrvatski i beogradski dnevnici i politički tjednici. U njihovim izvještajima stoji podatak da je radni materijal za idejno savjetovanje, koji je kasnije nazvan „Šuvarova Bijela knjiga“, imao 240 kućnih stranica analize i citata idejnih skretanja. Neki sudionici savjetovanja nazvali su ga „cvijećem zla“, a drugi „košarom otrovnih gljiva.“ [15]

U knjizi je dan osvrt na neke sporne knjige i kazališne predstave, javne nastupe, članke i intervjue nekih kulturnih stvaralaca i novinara, posebice u oblasti kulture i filma. Kao dokazni materijal bile su „ tiskovine objavljene na hrvatsko-srpskom jezičnom prostoru“.[16]

Od poimenično prozvanih najviše ih je bilo iz Beograda i Hrvatska je trebala pomoći u suzbijanju idejno-političkih skretanja u Beogradu, a zatim i u Hrvatskoj i Sloveniji. Među hrvatskim „cvijećem zla“ nalazili su se: Stjepan Čuić, Stanko Lasić, Igor Mandić, Predrag Matvejević. Prozvani su Ivan Raos i Antun Vrdoljak u sklopu prozivanja RTV Zagreb zbog prikazivanja serije *Prosjaci i sinovi.* Napadnuta je „žuta“ i studentska štampa, ali i *Vjesnik* i *Politika.*

[14] Marijan, Davor. 2021. “Cvijeće zla” – Bijela knjiga Saveza comunista Hrvatske. *Časopis za suvremenu povijest*. Svezak 53, Br. 1. str. 7.
[15] Isto. str. 18.
[16] Isto, str.19

Od 150 pozvanih pisaca, dramskih i filmskih radnika, kritičara kulturnih rubrika, urednika i novinara, sudjelovalo je u raspravi 38 pozvanih. Zapisnik rasprave iznosio je 600 tipkanih stranica. Sudionici koji su prisustvovali bili su: Stipe Šuvar, Pero Kvesić, Šime Vučetić, Veljko Bulajić, Vice Zaninović, Žarko Božić, Ervin Peratoner, Pero Pletikosa, Božidar Gagro, Vanja Sutlić (stariji), Tomislav Marijan Bilosnić, Ante Kesić, Stevo Ostojić, Mato Jerinić, Ivo Družijanić, Jože Horvat, Ivan Jakopović, Ivan Salečić, Vladimir Popović, Branko Puharić, Vatroslav Mimica, Branimir Bošnjak, Lordan Zafranović, Zlatan Gavrilović, Kosta Spaić, Mila Rakovac, Nedjeljko Dragić, Enes Kišević, Rade Peleš, Davor Kačar, Dragan Milivojević, Goran Babić, Veljko Knežević, Mira Ljubić Lorger, Marijan Radmilović i Josip Brkić.

Na Petoj sjednici CK SKJ 28. veljače 1983. odlučeno je odgovoriti „ na kulturnu kontrarevoluciju“ koja je bila izazvana objavom zbirke pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoge te objavom romana *Nož* Vuka Draškovića, drame *Golubnjača* Jovana Radulovića i zbirke eseja *Stvarno i moguće* Dobrice Ćosića. Savez komunista i sve socijalističke snage pozvane su na borbu protiv takvog „reakcinarnog“ razmišljanja. Uskoro je održana i Šesta sjednica CK SKJ na kojoj se raspravljalo o aktualnim pitanjima javnoga informiranja i zadacima Saveza komunista u toj oblasti. Na toj su sjednici, održanoj 14. ožujka 1983. doneseni zaključci da javna glasila treba spriječiti da se koriste kao sredstvo za narušavanje bratstva i jedinstva, za poticanje nacionalne netrpeljivosti i za ugrožavanje tekovina socijalizma.

U Hrvatskoj su relativno brzo rješavali takve probleme, posebno od sredine 1982. kada je ideološki sektor preuzeo sveučilišni profesor Stipe Šuvar, koji je kao ideolog bio vrlo poduzetan te je početkom 1983. zbog „političkih grešaka“ smjenama i partijskim kažnjavanjima primiren tjednik *Danas* koji je pokušavao objektivnije tumačiti socijalističku stvarnost Hrvatske i Jugoslavije. Početkom listopada 1983. u Zagrebu je organizirano savjetovanje o historiografije, a kritika je bila usmjerena prema Beogradu koji je bio historiografsko središte osporavanja dotadašnje interpretacije Drugog svjetskog rata i povijesti KPJ. Uskoro su Šuvarovi pomoćnici pokazali kako se to provodi na djelu kada su osporili prvi svezak *Hrvatskoga biografskoga leksikona.*

Opisujući okolnosti nastanka *Bijele knjige* Davor Marijan navodi kako su o važnosti idejne borbe povremeno vođeni razgovori između čelništva Hrvatske i Srbije te je srpsko čelništvo smatralo da Hrvatska potencira tu problematku te da jedna knjiga ne bi trebala uzdrmati cijelu Jugoslaviju, ali je Josip Vrhovec, predsjednik Predsjedništva CK SKH primijetio da to više nije

jedna knjiga već lanac neprihvatljive ideologije. Smatrano je sa strane Celestina Sardelića i Stipe Šuvara da su kriteriji ideološke borbe u Srbiji niži nego u Hrvatskoj. U SKH su se ideološki problemi rješavali i s time se nije mislilo stati. Na sjednici 5. ožujka 1984. Predsjedništvo CK SKH obaviješteno je da je pri kraju izrada analize o javnim istupima u sferi kukture koji sadržavaju „politički neprihvatljive poruke" i koja će se podijeliti članovima Predsjedništva i izvršnim sekretarima CK SKH. Šuvar ih je informirao kada će analiza biti gotova te da se iz nje vidi porast antikomunizma u našoj zemlji te da okreću javno mišljenje na svoju stranu. Analiza je bila jedan od načina da CK SKH prate medije. Problem je nastao i oko toga što je većina autora bila iz Srbije, a tek dio iz Hrvatske, književni povjesničar Stanko Lasić zbog knjige Krleža, kronologija života i rada iz 1982., publicist i polemičar Igor Mandić zbog kritičkog pisanja o Miroslavu Krleži i književnik i publicist Predrag Matvejević zbog niza pisama u kojima se zalagao za progonjene i disidente. Partijski vrh SKH uznemirio se zbog aludiranja da izazivaju sukob Hrvatske i Srbije, a još ih je više uznemirilo „Otvoreno pismo javnosti" skupine beogradskih intelektualaca s pedeset potpisnika s kraja svibnja 1984. koje je kružilo po kuloarima u kojem navode da je od 200 jugoslavenskih intelektualaca koji se spominju u analizi 170 iz Beograda. U pismu je ta analiza i nazvana „belom knjigom" pa je taj naziv i postao sinonim za zatiranje prava glasa političkih neistomišljenika u Jugoslaviji. Glavni prigovor CK SK Srbije bio je da se Analiza previše usredotčila na Srbiju, a manje na Kosovo i muslimanski te hrvatski nacionalizam. Zaključeno je da nije bitno o kojoj se sredini radi kada se radi o antisocijalističkim snagama, već zajednička borba SK protiv njih. [17]

Bijela knjiga podijeljena je na 5 poglavlja: Osvrti na neke sporne knjige i kazališne predstave – njihovo tumačenje i poruke recenzenata; Poruke u literarnoj i kvaziliterarnoj formi; Javni istupi, napisi i intervjui nekih kulturnih stvaralaca; Neka zbivanja u filmu i istupi filmskih stvaralaca; Napisi, razgovori i poruke nekih poljskih i istočnoeuropskih autora, te osvrti na neke knjige, drame i filmove stranih autora.

U prvom poglavlju *Bijela knjiga* se bavi knjigama i kazališnim predstavama koje su zbog svoje tematike predstavljale opasnost za vlast jer su se dodirnule nekih tema koje se u to vrijeme nisu smjele spominjati ili se njihova vjerodostojnost nije smjela osporavati.

[17] Davor Marijan, str. 8-21.

Drugo poglavlje bavi se pjesmama, i manjim formama poput priča, basni i aforizmima kojima su autori htjeli progovoriti o društvenoj problematici na dvosmislen, odnosno na samo njima prepznatljiv umjetnički način.

U trećem poglavlju navode se javni istupi i intervjui osoba iz kulture koji su bili okarakterizirani da su u svojim izjavama iznosili neprihvatljive ideje.

Četvro poglavlje prikazuje filmsku umjetnost tog vremena i i podjelu na ideološki poželjne filmove i one umjetničke koje je tadašnja vlast zabranjivala.

Peto poglavlje bavi se sličnim problemima koje su zadesile naše društva, ali prikazano u drugim zemljama i sredinama i spominju se njihovi autori.

Bijela knjiga se posebno referira na zbirku pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoga, koji je istaknut kao poseban slučaj promatranja. Posebno se ističe činjenica da je zbirka pjesma napisana netom nakon smrti Josipa Broza, a sama kritika u Bijeloj knjizi aludira na preminulog vođu države. Sam autor osuđen je na dvogodišnju kaznu zatvora, a navodi se i greška izdavača (*Prosvete*), odgovornih ljudi (recenzenata i urednika) kao i skupova i rasprava održanih nakon objave zbirke što potvrđuje tvrdnju o prismotri ne samo pojedinaca, već cijelog sistema koji sudjeluje u objavi i kritici stvaralaštva. U dokumentu se nalazi nekoliko pjesama iz zbirke, a kao primjer može se navesti pjesma *Zver nad zverovima* u kojoj je jasno obilježen sporni dio. Autor je nakon brojnih rasprava intelektualaca osuđen na dvije godine zatvora te je presuda bila javno kritizirana. Zanimljivo je tako da su neke kritike čak i utjecale na promjenu optužnice pa je tako nakon intervencije Milorada Vučelića kazna Đogi smanjena na jednu godinu. [18]

Golubnjača Jovana Radulovića spada u dramska djela koja su, prema riječima kazališnog kritičara Ćirilova, učinila da u *jugoslavenskom pozorištu više nema tabua* pričajući dramatičnu priču o Srbima u Dalmatinskoj zagori s uspomenama na teror u NDH. U jednoj od navedenih kritika navodi se kako je slučaj ove predstave bio izniman s obzirom da je velik broj ljudi bio protiv zabrane. [19]

U *Bijeloj knjizi* spominje se djelo Stjepana Čuića *Orden* koje je jedno u nizu koje se bavi proučavanjem odnosa vlasti i pojedinca te slično kao u nekim temama vezanima uz 1948. godinu,

[18] *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 48-61.
[19] Isto, str. 105-108.

radi se o pojedincima u zatvoru koji su poslije rata podvrgnuti političkoj resocijalizaciji te istodobno indoktrinaciji novog političkog sustava.

U *Bijeloj knjizi* spominje se roman *Nož* Vuka Draškovića objavljen 1982. godine. Ovo je još jedna priča o bratoubilačkom ratu koja spada očito samom tematikom u potencijalno sumnjivo djelo ukazivanjem na nejedinstvo naroda i podrivanje koncepta „bratstva i jedinstva". Sama analiza i protumačeno branjenje četnika kao skupine koja nema veze s ideologijom opravdala je zašto je oko djela dignuta sumnja što će kasnije i potvrditi Drašković svojim političkim djelovanjem do današnjih dana. Poruka da djelo vrijeđa principe revolucije i borbe često se nalazila u riječima kritičara.[20]

U *Bijeloj knjizi* spominje se knjiga Dobrice Ćosića *Stvarno je moguće* izdana 1983. godine koja je izazvala brojne reakcije. Kao primjer se navodi tekst urednika *Komunista* Živorada Đorđevića koji ne osuđuje Ćosića kao umjetnika, već njegovo politikanstvo i mitologizaciju nacije u njemu koje predstavljaju iluzionističke ideje. Djelo se sastoji od 14 članaka i eseja socijalnog, političkog i kulturnog sadržaja između 1963. i 1980. kao put i svojevrsnu *metamorfozu znamenitog pripadnika komunističkog pokreta i uglednog književnog pera koja započinje i završava sa suprotstavljanjem politici Saveza komunista*.

Za razliku od prošlog djela, roman *Levitan* Vitomila Zupana nastao je svega par mjeseci prije nastanka *Bijele knjige*. Djelo je pisano kao svojevrsni memoari. Jedan od razloga zašto je djelo završilo u ovom dokumentu zasigurno je kritika birokratizma i *monstruozne ideologije* koja uništava pojedinca. [21]

Nakon pregleda književnih i kazališnih djela, dokument se fokusira na literarna i „kvaziliterarna" (pjesme, parodije, priče, basne i sl.) djela. Navodi se kako se u dokumentu nalaze zbog svoje antikomunističke poruke i neprihvatljivih ideja.

U vrijeme nastanka dokumenta aforizmi su se pokazali kao sredstvo za kritiziranje vlasti. U časopisu *Student* imamo aforizme poput *On je jednom nogom u grobu, a drugu su mu odsekli* sa kojim se jasno aludira na Tita što je bilo protivno tada još vrlo intenzivnom njegovanju slike dugovječnog vođe države. Aludiranje na Tita u istom časopisu izraženo je kroz citat poput

[20] *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 105-108.
[21] Isto, str. 175-232.

Besmrtnost povećava smrtnost. Kritika društva pak vidi se u citatima poput *Jedni rade ko crnci, drugi ko belci, ostali su crveni*. Kao jedna od kritika vodstvu u *Studentu* reprezentativan je aforizam koji glasi *Sve što ste vi sanjali nekada, narod sanja danas*. Kao primjer opisivanja represije kroz aforizme primjer je sljedeći citat: *Preterali su s prevaspitanjem, umesto crvene dobiše modru osobu*. Kao neki od autora navedenih aforizama u časopisu *Student* navode se Filip Mladenović, Aleksandar Baljak, Ive Mažuranić, Ana Bonković i dr. [22]

Analizirajući film kao istaknutu umjetnost spomenutu u *Bijeloj knjizi* lako je zaključiti kako je na udaru kritike režima i rezerviranim za cenzuru bilo stvaralaštvo „crnog vala". Filmovi su ocjenjeni već 1973. od strane partijskog rukovodstva, a revizija kritike spominje se 1978. na Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na tribini *Misao i zbilja* gdje nastupaju poznati režiseri Živojin Pavlović, Mića Popović i Želimir Žilnik uz kritičara Hrvoja Turkovića koji je nakon tribine pisao upravo o filmovima „crnog vala". U svojim kritikama Turković osuđuje *ideološki intervencionizam* te *ideološke poželjne* filmove poput *Bitke na Neretvi, Sutjesku, Užičku republiku* i sl. koji su uz 1971. u Hrvatskoj, odnosno 1972. u Srbiji legalizirali negativan stav prema „crnom filmu".

Izuzev ove tribine, 1981. povećavaju se kritike i ocjene „crnih filmova" kao i broj intervjua s režiserima istim (uz već navedene s Aleksandrom Petrovićem, Dušan Makavejev i sl.).

Kako se i navodi u *Bijeloj knjizi* trend kritike postalo je objavljivanje (prevođenje) tekstova stranih autora koji su najčešće označeni kao disidenti i „progonjenici" u matičnim zemljama Istočne Europe koji ne kritiziraju samo stanje svojih zemalja, već cijeli koncept socijalizma, komunizma i marksizma. Kao posebna kategorija ističu se neki poljski pisci čiji su tekstovi bili popularni. Kao prvi primjer navodi se Nadežda Mandeljštam čija knjiga *Strah i nada* je sudeći prema dokumentu popraćena mnogim pohvalama (osobito u *NIN*-u) kao i njezin intervju ženi dopisnika BBC-a u Moskvi u kojem se osvrće na diktaturu u SSSR-u, apatiju u narodu i lošim uvjetima. Prijevod tog intervjua objavila je *Književna reč*. Kao još jedan primjer popularnog spisatelja među jugoslavenskim kritičarima ističe se Milan Kundera što potvrđuje i činjenica da ga je Predrag Matvejević proglasim „našim piscem" tvrdeći kako je Kundera pisao o istim stvarima koje smo mi upoznali u drugačijim oblicima misleći na represiju sustava.

[22] *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 175-232.

Kao još jedan bitan autor iz Čehoslovačke navodi se u *Bijeloj knjizi* Jiri Pelikan sa svojim djelom *Praško proljeće* koji je kao bivši pripadnik režima opisao svoj doživljaj Čehoslovačke sve do svoje emigracije u Rim, odnosno London. U svome djelo osim što govori iz prve ruke o razvoju ideologije koju je donedavno podržavao i bio aktivan član, Pelikan opisuje svoje progonstvo i progonstvo ljudi koji nisu bili „fizički progonjeni" aludirajući na neku drugu vrstu otuđenosti od društva nakon 1968. te o svojim promišljanjima o komunizmu u koji se već nakon 1948. počeo razočaravati. Navedenog autora i djelo komentirao je Zdravko Zima kojem se u dokumentu zamjera što je prilikom pohvala Pabla Nerude izostavio dio u kojem je trebala biti spomenuta njegova privrženost komunizmu poput primjera da mu je na sprovodu svirala *Internacionala*.[23]

U *Književnoj reči*, *Književnim novinama* i drugim listovima početkom osamdesetih godina objavljeni su mnogi tekstovi poljskih autora. *Književna reč* je (u dvobroju 186-187, 10-15. Aprila 1982) objavila tekst Adama Michnika „Svi smo mi taoci". U svom tekstu skrenuo je pozornost na zavođenje ratnog stanja u Poljskoj koje je ocijenio kao „kontrarevoluciju usmjerenu protiv radnika". Smatrao je da je status „komunističke elitne moći bio ugrožen i to ne samo u Poljskoj, već u cijelom komunističkom bloku" i zato je ona „očajnički započela sa odbranom svojih pozicija". Michnik je smatrao da je Solidarnost za komuniste „ predstavljala smrtonosnu prijetnju – ona je likvidirala temelj komunističke ideologije po kome komunistička partija reprezentuje radničku klasu. Adam Michnik bio je 32 puta uhapšen i tri puta osuđivan .[24] Solidarnost je bio sindikat i politički pokret u Poljskoj, utemeljen 1980. Zauzimao se za političke i društvene promjene u smjeru političke liberalizacije i demokratizacije države. Uvođenjem izvanrednoga stanja (1981-83) Solidarnost je bila zabranjena, a vođe su bili uhićeni i internirani.[25] Razlozi preokreta u tim zemljama događali su se i zbog ekonomske krize u koju su zemlje upadale i zbog gušenja bilo kakvih demokratskih pokreta koji su se u tim zemljama budili.

Konrad Sadowski u sklopu serije tekstova o „kulturi u Poljskoj" (*Književna reč*, br. 189, 25. maja 1982.") govori o „povratku Staljinovog doba", nemoralnom činu okupacije" i stanju u Poljskoj. Tisuće intelektualaca radije je odlučilo živjeti ni od čega, nego da surađuje s vlastitim neprijateljem. Šanse takve vlasti da pobijedi, vlasti koja ne nudi ni kruh ni slobodu, prema zdravom

[23] *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 251-259.
[24] Isto, str. 265-268.
[25] Solidarnost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57062>.

ljudskom razumu su jako male. Više priloga poljskih autora objavljeno je i u dvobroju 193-194 *Književne reči*: napisi, pjesme pa i pjesme anonimnih autora. Jacek Kuronja (jedan od najautoritativnijih aktera poljske obnove nakon kolovoza 1980) objavio je „Teze o izlaženju iž bezizlazne situacije" u kojima govori o nasilju, pretnjama i očajničkom apelu za mir te da je započelo umiranje imperije, iako joj je još uvijek stało do krvavih rasprava sa Poljskom, ali smatra da se te promjene ne mogu zaustaviti i da je jedina šansa Poljaka u „pokretu otpora, opštem, dobro, organizovanom…"[26]

4.1. Sporni naslovi, citati i sadržaji u *Bijeloj knjizi*

Objašnjavajući svoju ulogu u sastavljanju analize koja se našla u *Bijeloj knjizi* njezini su autori isticali da je javnost je bila sve osjetljivija na društvene probleme i kritički nastrojena prema propustima nositelja javnih i političkih funkcija. Svakodnevno su se takve poruke širile putem novina, TV-a, radija, a dio pisaca i kritičara u kulturi i umjetnosti svoje političke poruke protiv sistema unosili su u romane, eseje, priče, aforizme, kazališne predstave, predgovore ili su javnim nastupom u intervju ili na javnim tribinama iznosili svoja mišljenja. Tako si je Centar CK SKH za informiranje i propagandu SK Jugoslavije uzeo za zadaću da prati i zapiše sve kulturne djelatnike, umjetnike, pisce i ostale i njihove riječi i djela kako bi ih stavili na svoju listu.[27]

Centar CK SKH za informiranje i propagandu se osvrnuo na neka tada nova literarna djela koja su po njima prikazivala u lošem svjetlu prošlost ili su iznosili njihove greške i zablude, a to njima nisu bile relevantne činjenice. Posebno ih je smetalo jer se puno pisalo o Golom otoku i Informbirou, te o stradinjima informbirovaca. Politički pamfleti i loša literatura je s njihov strane proglašavana vrijednom literaturom.

U nekim novinama (*Student*, *Mladost*, *Politika ekspres*, *Nedjeljna Dalmacija* i druge) aforizmi su postali popularan oblik izražavanja različitih političkih poruka uperenih prema SK. Aforizme su pisali satiričati Duško Radović, Milovan Vitezović, Brana Crnčević, a pisati su ih počeli i neki autori iz tzv. omladinskog tiska (Mirko Mlakar, Iva Mažuranić, Petar Lazić i dr.)

[26] *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 265-268.
[27] Isto, str. 37.

4.2. Bijela knjiga i savjetovanje o idejnoj borbi

Na temelju analize pripremljene u *Bijeloj knjizi* 23. svibnja 1984. održano je savjetovanje, koje je kasnije došlo na zao glas među intelektualcima i novinarima Hrvatske i Jugoslavije. Pozvana su 162 sudionika, od toga osam članova Komisije CK SKH za idejna pitanja i informiranje, nekoliko članova CK SKJ i CK SKH, književnici, dramski i filmski umjetnici, kritičari, te glavni i odgovorni urednici dnevnih i tjednih informativno-političkih glasila. Većina je došla, a oni koji nisu mogli prisustvovati, opravdali su se.

Uvodnu riječ imao je Stipe Šuvar koji je zaključio da je devedeset posto prisutnih u članstvu Partije, a i oni koji nisu svojim radom dokazuju komunističku opredijeljenost. Svi sudionici savjetovanja dobili su materijal koji je prethodno sastavio Centar CK SKH za informiranje i propagandu, a za kojim je po Šuvarovim riječima „potraga kao da se radi o nekom tajnom štivu".

Tajnik Društva književnika Hrvatske, koji je podnio uvodni referat, smatrao je da „zaostajanje idejne borbe na ovim područjima postaje sve očitija". Isticao je da idejno nepodobni elementi pokušavaju prodrijeti „na punktove koje formira javnost". On je smatrao da „historijski raspored snaga pokazuje da se klasnog protivnika i antisocijalističkog interesa još generacijama i generacijama nećemo osloboditi". *Bijela knjiga* ni javna represija ovog savjetovanja nisu više bespogovorno primljene. U „Otvorenom pismu javnosti" skupina od stotinu i četrdeset intelektualaca, pretežito iz Beograda, javno je odbila intencije ovoga savjetovanja kao nov pokušaj oživljavanja staroga staljinističkog obrasca obračuna s onima koji misle drugačije.[28]

Na kraju Savjetovanja Stipe Šuvar je ukratko iznio procjenu namjera neprijatelja rekavši:

„Snage te kontrarevolucije izriču optužnicu našoj revoluciji i našu noviju povijest gotovo u cijelosti svode na tobože krvožednu, manijačku antihumanističku, posve nedemokratsku borbu komunista da dođu na vlast, pri čemu su se poigrali sudbinom naroda i ljudi u ovoj zemlji, a kada su došli na vlast, ne biraju metode da se na njoj održe i sve je represija u znaku njihove ideološke monomanije"[29]. Šuvar je branio svoja stajališta te upozorio na „odbore za zaštitu intelektualaca,

[28] Ivica Lučić, „Od Agitpropa do Bijele knjige", u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara*., str. 25.
[29] Isto, str. 30.

potpisivanje peticija u ime slobode, denunciranje Jugoslavije kao zemlje bespravlja, kao tamnice u kojoj je sloboda misli zatrta“.[30]

[30] Ivica Lučić, „Od Agitpropa do Bijele knjige“, u: *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, str. 30.

5. Osvrt današnjih novinara i povjesničara na novinarstvo osamdesetih godina

Novinar Jerko Bakotin u svojim feljtonima *Hrvatska štampa 80-tih* o novinarima i novinarstvu osamdesetih koje je objavio na internetskoj stranici lupiga.com intervjuirao je poznate novinare tog doba: Jasnu Babić, Marinka Čulića, Viktora Ivančića i Vladu Rajića koji su i sami osjetili političku kontrolu nad štampanim medijima u posljednjem desetljeću SFRJ. Vodio ih je kroz zanimljive razgovore iz kojih se može iščitati kako su se oni kao pojedinci mogli izboriti za slobodu pisanja, odnosno na koji način su se mogli usprotiviti partijskom vrhu, a da to ne bude pogubno za njih, te na koji način su vršili pritisak na njih zbog tekstova koje su pisali.

Navest ću neke dijelove intervjua koje je s njima vodio novinar Jerko Bakotin, a koji se tiču osvrta tadašnje vrijeme u Jugoslaviji i na *Bijelu knjigu*.

Na upit o tome Viktor Ivančić ističe: „Bilo je različito u različitim sredinama. Vrlo često je to ovisilo o lokalnoj strukturi vladajućih. Odnosi su bili rigidni, međutim ta se partija već postepeno urušavala i dolazilo je do potpuno apsurdnih situacija. Protiv mene je, primjerice, zbog rada u *Feralu* 1985. godine podignuta optužnica zbog verbalnog delikta i uvrede tadašnjeg predsjednika SFRJ.

Tražili su tri godine zatvora, a sljedeće godine podignuta je još jedna optužnica zbog uvrede više dužnosnika i širenja – tako je bilo formulirano – lažnih vijesti s namjerom blaćenja postojećeg poretka. Opet su tražili tri godine zatvora, što je potom bilo objedinjeno u jedinstveni proces. Došlo je do suđenja, a za razliku od današnjeg vremena, tada u novinama niste mogli naći vijesti da to suđenje postoji. Niste se mogli javno braniti, mogli ste samo doći na sud i tamo se braniti, a da su vas osudili, nitko ne bi za to znao, jednostavno biste otišli u zatvor.

Ali, sudac je 1988. godine donio oslobađajuću presudu i napisao obrazloženje koje do danas smatram jednim od najboljih tekstova u obranu slobode govora koje sam pročitao. To je bila ta dvospolna narav tadašnjeg sustava. Taj sudac, koji je također bio dio tog sustava sudio je po savjesti i donio takvu presudu. Ipak, u nastavku tog apsurda viši je sud ukinuo tu presudu, procedura je išla dalje – i na kraju se raspala socijalistička Jugoslavija. U svakom slučaju, proturječnosti su bile vrlo

intenzivne. Većina novinara su bili poslušnici, kao što je to slučaj i danas – što se podrazumijeva – ali neki su ulijetali u te raznorazne rupe koje su se otvarale.“[31]

Spomenuti novinari osvrnuli su se i na objavljivanje takozvane *Bijele knjige* pod vodstvom Stipe Šuvara. Dokument je popisao “politički neprihvatljive tekstove” kulturnih stvaraoca, od javnih istupa pisaca do filmske kritike, a naveden je i niz nacionalista, ali su kao nepoćudni prozvani i kritičari sistema, pa su na popisu našli zajedno i Dobrica Ćosić i Predrag Matvejević.

Viktor Ivančić je o tome izrekao svoje mišljenje: „Zapravo je objavljivanje te *Bijele knjige* već bio čin subverzije. Radi se o tome da je to bio tajni dokument za interne potrebe nomenklature, idejnu borbu, a kao neprijatelji su je objavili. Kad danas gledate sadržaj *Bijele* knjige, on dobrim dijelom ukazuje na rađanje srpskog nacionalizma i prije pojave Miloševića. Tehnički, može se reći da su neke stvari bile dobro prepoznate.”

Vlado Rajić je naveo da je uvijek bilo cenzure i da bez obzira koje argumente su novinari imali ipak su im se tekstovi dorađivali. Spomenuo je također da je većinu novinara odobrio nekakav komitet, ali da taj komitet više nije bio toliko strog.[32]

Jasna Babić navodi da su 80-e bile zlatno doba za novinarstvo, ne samo što se ticalo političke slobode nego i zadanih tema. Glavna i odgovorna osoba za tekstove bio je njezin glavni urednik Mirko Galić te je samo on mogao ispravljati njezine tekstove. Verbalni delikt je važio za političke komentare, a novinarka Jasna Babić nije ih pisala jer je radila kao reporter te je stalno bila na terenu.[33]

“Međutim, bitan je kontekst. Činjenica je da vi u to vrijeme imate jednopartijski sistem i neslobodno društvo, i takvo prozivanje nekog - bez obzira što on piše nacionalističke pamflete - dok vam je u isto vrijeme Gotovac u zatvoru je, po mom mišljenju, suštinski politički nemoralno. To je bio generalni problem. Bijela knjiga bi, da se pojavila kao polemički spis u slobodnom

[31] https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-zlatno-doba-novinarstva-i-njegova-propast (pristupano 6. 10. 2020.)
[32] https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-poslusnici-su-ostali-poslusnici -pristupano 24. rujna 2020.
[33] https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-zlatno-doba-novinarstva-i-njegova-propast (pristupano 6. 10. 2020.)

društvu, bila relevantan polemički predložak za društvenu raspravu. Ali, tada je to bio nametnuti dokument koji dolazi s pozicije moći, vlasti i sile, u to vrijeme, koje je znalo biti nemilosrdno prema ljudima koji su bili obilježeni. Utoliko ja za njega ne mogu imati nikakvo opravdanje, bez obzira na neka obrazloženja i bez obzira što mislim da je Šuvar kasnije, u političkom životu ove zemlje odigrao izuzetno časnu ulogu. Bez obzira na to, sama je pojava *Bijele knjige*, kao partijskog papira, bila protuslobodarska.“[34]

Iskustva tadašnjih novinara bila su različita i ovisila su o sredini u kojoj su pisali, a i o samom uredništvu u kojem su stvarali.

I kad je u pitanju mišljenje povjesničara o *Bijeloj knjizi* možemo primijetiti značajne razlike. To je lako uočljivo ako usporedimo njezino viđenje koje je u svome uvodu izdanju iz 2010. godine donio Ivica Lučić i naglaske Davora Marijana iz članka objavljenog ove godine u *Časopisu za suvremenu povijest*. Ivica Lučić smatrao je *Bijelu knjigu* izrazom progona kulture i slobodne riječi u socijalističkoj Jugoslaviji. Isticao je da je nanijela golemu štetu tadašnjem društvu i samim autorima koji su zbog nje bili proganjani i zatvarani. Prema njemu, ona je dokaz da tadašnja vlast htjela je u korijenu uništiti svako liberalnije razmišljanje.

Povjesničar Davor Marijan smatrao je da *Bijela knjiga* nije trebala trebala toliko uzdrmati javnost već je trebala odrediti problem koji je tada vladao u Jugoslaviji te da je Šuvar s pravom naglašavao da je dobar dio autora do kraja osamdesetih potvrdio svoj radikalni nacionalizam. Prema tome: ”Analiza je i iz današnje perspektive zadržala temeljne značajke pobuda iz kojih je nastala: Bila je izraz ortodoksnih snaga u SKH koje su reagirale na srpski nacionalizam i unitarizam u istoj mjeri kao i na liberalnije stavove.”[35]

[34] https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-poslusnici-su-ostali-poslusnici (pristupano 24. rujna 2020.)
[35] Davor Marijan, str. 38.

6. Zaključak

Bijela knjiga je povijesni dokument jednog prošlog totalitarnog razdoblja koje je iza nas, ali koje treba spominjati te na njega objektivno podsjećati i upoznati generacije s tim dijelom prošlosti. Komunistička vlast je bila svjesna snage pisane i govorene riječi u medijima te je u početku i sama u svojim krugovima poticala *svoje* ljude na novinarstvo, odnosno na pisanje prema načelima ideologije koju su zastupali.

Uznemirena postupnim gubitkom svoga utjecaja u društvu, što je bila podjednako posljedica i unutrašnje krize i razvoja situacije u okruženju, komunistička partija nastojala je pronaći svoje protivnike i pojačati oprez sustava prema njima. Namjera partijskog vrha SR Hrvatske bila je upozoriti na idejnog protivnika, a nadležne institucije i represivna tijela na njihove propuste. Određenu sliku stvarnosti koja se sve manje poklapala s realnošću trebalo je održati, a to se moglo jedino zadržavanjem monopola na javnu riječ i istinu te kažnjavanjem onih koji se toga ne pridržavaju.

Intelektualni krugovi smatrali su se dužnima iznositi sve nedostatke tadašnje vlasti te dopustiti društvenim promjenama da zažive i da se cijeni sloboda govora. Kada je 1984. godine izašla *Bijela knjiga* s popisom nepodobnih pisaca, umjetnika, novinara i ostalih javnih osoba koje su ili svojim javnim govorima na tribinama ili pisanom riječju zastupali demokratične stavove i potrebu da se tadašnje društvo promijeni i težili su boljem životu građana u svojoj zemlji.

Izlazak te "crne liste" smatram apsurdnim činom za tadašnju vlast i kao da im je taj potez bio posljednja "slamka spasa" koja će natjerati ljude da još uvijek vjeruju u "umiruću" ideologiju. U javnosti je knjiga naišla na otpor i neprihvaćanje, odnosno na zdrav razum. Ipak, činjenica da se velikim dijelom u *Bijeloj knjizi* našli srpski autori u čijim se dijelima može već tada jasno uočiti prodor nacionalizma pokazuje da je sam taj povijesni dokument kao i djelovanje pripadnika vrha Saveza komunista Hrvatske vezano uz njega, epizoda koju treba gledati u nešto širem kontekstu.

Sveučilište
Sjever

SVEUČILIŠTE
SJEVER

IZJAVA O AUTORSTVU
I
SUGLASNOST ZA JAVNU OBJAVU

Završni/diplomski rad isključivo je autorsko djelo studenta koji je isti izradio te student odgovara za istinitost, izvornost i ispravnost teksta rada. U radu se ne smiju koristiti dijelovi tuđih radova (knjiga, članaka, doktorskih disertacija, magistarskih radova, izvora s interneta, i drugih izvora) bez navođenja izvora i autora navedenih radova. Svi dijelovi tuđih radova moraju biti pravilno navedeni i citirani. Dijelovi tuđih radova koji nisu pravilno citirani, smatraju se plagijatom, odnosno nezakonitim prisvajanjem tuđeg znanstvenog ili stručnoga rada. Sukladno navedenom studenti su dužni potpisati izjavu o autorstvu rada.

Ja, Dražen Erhatić *(ime i prezime)* pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog/diplomskog (*obrisati nepotrebno*) rada pod naslovom „Bijela knjiga" u kontekstu svoga mjesta *(upisati naslov)* te da u navedenom radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Student/ica:
(upisati ime i prezime)

Dražen Erhatić
(vlastoručni potpis)

Sukladno Zakonu o znanstvenoj djelatnost i visokom obrazovanju završne/diplomske radove sveučilišta su dužna trajno objaviti na javnoj internetskoj bazi sveučilišne knjižnice u sastavu sveučilišta te kopirati u javnu internetsku bazu završnih/diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Završni radovi istovrsnih umjetničkih studija koji se realiziraju kroz umjetnička ostvarenja objavljuju se na odgovarajući način.

Ja, Dražen Erhatić *(ime i prezime)* neopozivo izjavljujem da sam suglasan/na s javnom objavom završnog/diplomskog (*obrisati nepotrebno*) rada pod naslovom „Bijela knjiga" u kontekstu svoga mjesta *(upisati naslov)* čiji sam autor/ica.

Student/ica:
(upisati ime i prezime)

Dražen Erhatić

7. Literatura

[1] *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984*. 2010. uvod Ivica Lučić. Večernji posebni proizvodi d.o.o. Zagreb.

[2] Marijan, Davor. 2021. "Cvijeće zla" – Bijela knjiga Saveza comunista Hrvatske. *Časopis za suvremenu povijest*. Svezak 53, Br. 1. str. 7-42.[Online]. https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/casopis-za-suvremenu-povijest/article/view/13359/8817 (pristupano 18. 4. 2021.).

[3] Goldstein, Ivo. 2003. *Hrvatska povijest*. Novi Liber. Zagreb.

[4] Krušelj, Željko. 2015. *Igraonica za odrasle: Polet 1976.-1990*. Adamić - Novi list. Rijeka.

[5] Najbar-Agičić, Magdalena. 2015. *Povijest novinarstva: kratki pregled*. Zagreb: Ibis grafika - Sveučilište Sjever;. Zagreb – Koprivnica.

[6] Najbar-Agičić, Magdalena. 2017. Agitprop među novinarima: Uspostava komunističke vlasti i nadzor nad medijima. U: Duda, I. *Stvaranje socijalističkog čovjeka: Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Srednja Europa - Sveučilište Jurja Dobrile. Zagreb – Pula. 177-199.

[7] Novak, Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb.

[8] Steindorf, Ludwig. 2006. *Povijest Hrvatske od srednjeg vijeka do danas*. Naklada Jesenski Turk - Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb.

Internetski izvori:

[1]https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-poslusnici-su-ostali-poslusnici (pristupano 24. rujna 2020.)

[2] https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-zlatno-doba-novinarstva-i-njegova-propast (pristupano 6. 10. 2020.)

[3]https://lupiga.com/vijesti/feljton-hrvatska-stampa-80-ih-i-danas-galaksija-koju-su-zgazili-tudjman-i-hdz pristupano (6. 10. 2020.).

[4] https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57062 (pristupano 20. 4. 2021.).